

KOZMA LÁSZLÓ – FÓRIS ÁGOTA

Adalékok a globalizáció megítéléséhez

Mindennapi gondjaink közepette megszoktuk, hogy az idő egyhangú, monoton léptekkel halad előre a maga útján, nem befolyásolja haladását, milyen skálát helyezünk mellé, napra nap, tavaszra nyár, évre év következik. Ezt követi az a felismerés, hogy a monoton ismétlődésben mégis van változás, az egymást követő napokban, években újdonságokat fedezünk fel, s ezeknek az új eseményeknek a dátuma lesz számunkra a végtelen időben egy-egy mérföldkő. Ha elfogadjuk az időmértéknek ezt a képét, akkor az ezredváltásnak az eseménye a naptár lapjának a „2” számjeggyel kezdődő sorozatra való fordítását jelenti, és a 2000. január 1. egy olyan átlagos téli napként jelenik meg számunkra, mint az összes többi volt az évek során. Mégis, miközben azon vitatkozunk, a 2000. az utolsó év volt-e a XX. századból vagy első a XXI-ből, arra kellett rádöbbernünk, hogy más világba érkeztünk, más-más napok követik egymást. Új tárgyak jelennek meg körülöttünk, más módon kell élnünk és dolgoznunk, új kapcsolatok rendszerébe kerültünk bele. A gyógyszerek népiertő betegségeket tüntettek el, de közben madár- és virágfajok pusztultak ki a Földön, a termelés csodálatos produktumai mellett százmilliók éheznek. A társadalom tudatában pedig a globalizáció megítélése vált ki egyszerre lelkesedést és egyre növekvő ellenszenvet. Nemcsak a laikus tömegek, hanem a szakemberek sem tudnak a globalizációs folyamatról egyértelmű értékelést adni, eredetének, természetének, hasznos és káros hatásainak megítélésében megállapodni.

A XXI. század azért lett minőségileg más, mint az előző századok, mert a fejlődés növekedésének üteme éppen az ezredváltás évében érte el azt a szintet, amit a „robbanásszerű” jelző határoz meg a legjobban. Ezt a kort igen nagy méretek és hihetetlen gyorsaság jellemzik. Ebben a hirtelen megszaladt fejlődési szakaszban teljesen más módon, más hatásokkal jelennek meg azok a társadalmi tevékenységek is, melyeket évszázadok, évezredek óta folytat az emberiség. Amilyen nagy minőségi különbség figyelhető meg a termelésben (sebességben, mennyiségben, színvonalban), a feudális kézműves-műhely és a mai mikroelektronikai alkatrészeket gyártó automata gépsorok között, vagy a lovas futárral küldött üzenet és az Internet információs lehetősége között, úgy változott meg az egyes népek kapcsolatrendszere, a társadalmi tevékenységük koordinációs lehetősége és annak szükségessége.

Mozaikszerűen hivatkozva a fejlődés különböző szakaszaira és területeire, bemutatjuk, hogy a történelem során a globalizáció végigkísérte az emberi társadalom fejlődését. Mai megjelenési formája az előző koroktól abban különbözik, ami napjaink más folyamatait is jellemzi: a hatalmas méretekben és a nagyon gyors változásokban.

A fejlődés törvényeiről

Az evolúció a szervetlen és a szerves világban, a biológiában, a társadalomban, a technikában, a termelésben, a tudományban és minden más területen azonos fő tör-

vényszerűségek szerint játszódik le. Nézzünk ezek közül néhányat. Általánosságban nevezzük a fejlődő objektumot, vagy szervezetet rendszernek.

1. Bármely rendszer tartósan úgy létezhet, ha a benne lejátszódó folyamatok egymással és a külső folyamatokkal egyensúlyban vannak. Ha nem valósul meg a tartós egyensúly, akkor a működés egyes folyamatai felerősödnek, mások legyengülnek vagy megszűnnek, s ennek következtében a rendszer jellege megváltozik, egy másmilyen, az előzőktől különböző alakul ki.
2. Egy rendszer fejlődése mindig egymással ellentétes hatások eredményeként jön létre. Ezek a külső és/vagy belső ellentétes hatások, feszültséget hoznak létre, megbontják a rendszer egyensúlyát, és a nyugalmi helyzet körüli ingadozások alakulnak ki. A fejlődő szervezetnek az ingadozásokat egy új szinten, új egyensúlyi helyzet körül kell stabilizálnia. A két egyensúlyi helyzet közötti eltérés a fejlődés mértéke. A folyamatos fejlődés mellett gyakori a gyors, robbanásszerű változás is, amikor a rendszer nem tudja stabilizálni a nagy feszültség hatására létrejött kilengéseket, és egy jelentősen eltérő új állapotba ugrik át. Ez az új állapot fejlődést jelent akkor, ha minőségileg jobban biztosítja a rendszer működését, és visszafejlődést (elhalást) akkor, ha az új állapotban rosszabbak a feltételek a működésre.
3. A fejlődés iránya mindig az egyszerűbbtől a bonyolultabb felé mutat. Például:
  - a biológiában: egysejtűek – puhatestűek – emlősök – ember
  - a társadalomban: gyűjtögető hordák – pásztor törzsek – feudális államok – ipari államok – államszövetségek
  - a termelőeszközökben: kőbalta – kerék – gőzgép – villamos gép – számítógép-vezérelt termelő rendszerek
  - az információ átadásban: hang-, füstjelzés – postagalamb – vezetékes táviró – rádió, TV – számítógépes hálózatok.
4. A fejlődés folyamatai nem megfordíthatók, irreverzibilisek. A fejlődés folyamatában nem történik visszalépés fejlettről a fejletlenre.
5. Az egymással párhuzamosan működő rendszerek fejlődésük során konvergálnak egymáshoz, ami azt jelenti, hogy működésük alapvető folyamatai megmaradnak, azonban a dinamikus funkciókban koordináció alakul ki, aminek következtében egy magasabb szinten működő rendszernek válnak meghatározó tagjává.
6. A fejlett új minőség – nagyobb életképessége, célszerűsége miatt – környezetében elterjed és uralkodóvá válik. A régi sok esetben megmarad, ha a külső hatások azon a helyen nem rombolják le (Galapagos szigetek állatvilágában, gyűjtögető törzsek Afrikában a XX. században).

A globalizációs folyamatok alakulása a történelem során

Napjaink egyik vitatott kérdése, hogy mikor jelent meg először a globalizáció. A helyes válasz számszerű adatainak kutatása helyett célszerűbb a fejlődés történetét végigtekinteni abból a szempontból, hogy keressük azokat a folyamatokat és hatásokat, amelyekkel napjainkban a globalizációt ruházzuk fel. Ha találunk ilyeneket, akkor azok csak a globalizáció előzményeinek tekinthetők. A kérdés az, hogy az előzmény (a globalizáció egyes jegyeinek) megléte mennyiben, illetve mikortól tekinthető a folyamat jelenlétének is.

A fejlődés fentebb idézett törvényszerűségei különböző rendszerekben való megjelenésének hatása hasonlít a globalizáció napjainkban tapasztalt tulajdonságaira. Ha valamely időpontban valahol létrejött a fejlődésnek egy olyan új produktuma, amely az azt megelőző időben sehol nem létezett, akkor az környezetében elterjedt, hatásával alakította a környezetet. Amennyiben az új objektum a kitermelő rendszerből más rendszerbe is áttért, akkor hatása ott is megjelent, s a két különböző rendszerben közös vonásokat, folyamatokat alakított ki, „globalizálta” azokat.

A kerék, gőzgép, dinamó, szikratávíró, repülőgép a feltalálás és az első alkalmazás után gyorsan elterjedt, földrészeket hódított meg és átalakította a szállítás, az információátadás, a termelés módjait. Foglalkozásokat, munkaköröket tett feleslegessé, ugyanakkor új iparágak jelentek meg, új szakmák jöttek létre. Ez az átalakulás nem csak egy-egy országban, hanem nagy területeken játszódott le. A társadalom fejlődésében, amikor a gyűjtögető közösségből központosított törzsi szervezet, majd abból feudális állam alakult ki, célszerűsége miatt ez az újabb forma továbbterjedt más-más népekre is. A termelésben egy-egy új eszköz megjelenése alakította, globalizálta a környezetet.

Nyilvánvaló, hogy az egyes embercsoportok, népek érdeke az, hogy a fejlődés eredményeihez minél előbb hozzájussanak, a kor globalizációs hatása alá kerüljenek. Évszázadok során az volt a helyzet, hogy a fejlődés lassú folyamata miatt ezek a hatások kismértékűek voltak, ezért egy emberöltő folyamán nem változtatták meg jelentősen a társadalmi, termelési viszonyokat, hosszabb idő alatt azonban a fejlődés nyomán átalakultak az életfeltételek, megváltoztak a szokások.

Az embercsoportok között a földrajzi, közigazgatási, államhatalmi elkülönülés ellenére meglévő kölcsönhatások következtében globalizált kulturális, gazdasági és társadalmi rendszer alakult ki nagy területeken. A globalizációs folyamatoknak ebben a korai szakaszában több nagy letéteményese volt. Ezek között elsőnek az egyházak szerepét kell felsorolni. Minden nagy egyház a hitélet normái mellett meghatározza az emberek erkölcsi, társadalmi normáit, a gazdasághoz való viszonyát. Az egyházi tanok összességüként egy önálló világgép alakul ki, amely ennek megfelelő kultúrát hoz létre. Egyértelmű a globalizált egybetartozás a keresztény kultúra vagy a mohamedán kultúra területén belül, ugyanakkor jelentős a két nagy rendszer közötti különbség is. A vallási, gazdasági, államszervezeti globalizáció funkcióját jól mutatja a honfoglaló magyarok helyzete. Laza törzsi kapcsolatban, nomád gazdasági kultúrájukkal érkeztek a Kárpát-medencébe, és összeütközésbe kerültek az erős központosított államhatalommal, fejlettebb feudális gazdasággal, és a vallással is globalizált európai népekkel. A magyarság számára a fennmaradást a környező népek kultúrájához való igazodás biztosította. I. István érdeme az, hogy felismerte a magyarságnak feszülő külső kényszer hatásvonalait, és hatalmi és politikai eszközökkel, kemény következetességgel keresztülvitte az Európához való csatlakozáshoz szükséges államszervezeti, gazdasági és vallási átalakításokat.

A technikai fejlődés volt és maradt napjainkban is a globalizáció húzóágazata. Egy-egy új felfedezés kiterjesztette az emberi tevékenység hatókörét (távcső), könnyebbé, termelékenyebbé tette a munkát (kerék, gőzgép), javította az életfeltételeket (gyógyszerek), stb., ezért az új felfedezések, technikai vívmányok országhatároktól függetlenül terjedtek el és épültek be a társadalom életébe. Egy-egy technikai fejlődési fok globalizációs hatására jó példa a vasút. A személy- és áruszállítás tömegesítésével és a kontinenseken átívelő pályák útvonal-rövidítésével kontinenseket szelt át. Az üzemeltetés az érintett nemzetek együttműködését, sok kérdésben való együtt

gondolkodását kívánta meg. Összetett gazdasági, világkép formáló hatásával a vasút a globalizálódás jelentős tényezője.

A tudomány a fejlődés folyamán úgy alakult ki, hogy szinte kezdetektől fogva nemzetközi hálózatot képezett. A csillagászat, aritmetika, geometria, filozófiai tanok földrészek, különböző kultúrák között terjedt és egészült ki. Kezdetben az egyházak vállalták fel a tudományos tanok felkarolását, majd a mecénások körül kialakult szellemi műhelyek, később pedig az egyetemek lettek a nemzetközi tudományos hálózat gócpontjai. A XIX. és XX. században kialakult a nemzetközi folyóirat-, könyvkiadás és konferencia hálózat, amely lényegében a kutatások koordinálását végezte el, hiszen ezeken a fórumokon történt meg a vizsgálatok eredményének értékelése, az új kutatási irányok kijelölése stb. A tudomány tehát a történelem folyamán mindig globális egészet alkotott. A globalizált tudományos hálózatra azért van szükség, mert kevés ember képes magas szintű tudományos teljesítményre, és csak ezeknek az egyedeknek a nemzetközi együttése képes sikeresen működni.

Az oktatás globális jellege szintén fellelhető a történelem során. A szakképzés azon gyakorlata, hogy a felszabadult inas batyut vett a hátára és a mesterétől szerzett ismereteit idegen földeken tett vándorútja során egészítette ki, majd így felkészülve tért haza s lett faluja mestere, folyamatában is mutatja a globalizált ismeretszerzés ősi igényét. Az egyetemek tradicionális hálózata még jobban mutatja az oktatás globalizációját. Az egyetemek nagy régiók igényeit elégítették ki politikai határoktól, nemzeti tagoltságtól függetlenül. A professzori gárdát nemzeti hovatartozástól függetlenül, a legjobb tudósok meghívásával válogatta össze az egyetemek vezetősége, a hallgatóság pedig a régió országaiból érkezett. A nemzetközi közkincsből merítették a tudásanyagot, amit az egyetem továbbadott, és az ismereteket befogadó hallgatók terjesztették azokat határokon át.

Sok példát lehetne sorolni a globalizáció korábbi megjelenési formáira, azonban a további felsorolás helyett célszerűbb arra is rámutatni, hogy a nyitott társadalmi rendszerekben zajló külső globalizációs hatások megfékezésére milyen intézkedések történtek. Mindenekelőtt a diktatúrákat kell említeni, amelyek valamilyen környezet-től eltérő állapotot kívánnak fenntartani, s ezt a környezet egyensúlyából kiemelkedő állapotot úgy próbálják megőrizni, hogy mesterségesen elzárják magukat. Az állami izolációra való törekvés jó példája a Kínai Nagy Fal. A nyitott gazdasági, kulturális és politikai rendszerekben a fejlődés eredményei szabad terjedésének sok előnyös és sok hátrányos tulajdonsága van. Kölcsönös előnyök azonos fejlettségű partnerek között lehetnek, a fejlődésben lemaradottak vesztesei a technikai eredmények terjedésének. Ez elleni védelmi rendszernek találták ki a vámrendszer alkalmazását. Vámokkal lehet védeni a hazai ipart. A szabadalom és a szerzői jog az új gondolat szabad felhasználását korlátozza, védi a feltalálót a gazdasági versenyben.

A globalizáció a harmadik évezred elején

A fejlődés folyamatában kezdetektől fogva jelen lévő globalizáció az utóbbi fél évszázadban méreteiben, a változások sebességében változott meg, és ebben az értelemben a tudományos–technikai robbanást követő globalizációs hatásrobbanásban a felületes szemlélő előtt úgy tűnik fel, mint valami új jelenség. Valójában az történik, hogy a tudományos–technikai fejlődés egyre növekvő sebessége következtében a következmények is megfékezhetetlen áradatként jelennek meg. Mik ezek a következmények? A termelékenység hatalmas méretű növekedése, a világunk termelésének néhány multinacionális vállalat kezében való összpontosulása, a földi ener-

giakészletek kiapadása, az emberiség lélekszámának robbanásszerű növekedése, a környezet gyorsan növekvő elszennyeződése, az előállított termékek nagy sebességű tömeges áramlása, az információk tömegének és áramlási sebességének gigantikus méretei, a globalizációs folyamatok lavinaszerű növekedése, új típusú szövetségi rendszerek kialakulása stb. A fejlődésnek ebben az új robbanásszerű szakaszában az egyik legjelentősebb húzó tényező a számítógép és a vele összekapcsolódott informatika. A kialakult nagy informatikai világhálózatok beláthatatlan lehetőségeket biztosítanak a tudomány, a technika és a társadalmi tevékenység minden területén. Az a tény, hogy XX. század első felében a túltermelés következtében kialakult gazdasági katasztrófák rázták meg a világot, és ezek a megrázkódtatások a jelenleg nagyságrendekkel nagyobb termelékenység mellett nem ismétlődnek meg, a világ-gazdaságot szabályozó nagy globalizált hálózatok jó működésével magyarázható. Minden népnek érdeke, hogy a kiváló életminőséget nyújtó fejlett államok globalizált közösségéhez tartozzon. Ennek azonban összetett következményrendszerre van. Az összetevők egy része egyértelműen hasznos: részese lesz a fejlett termelésnek, előnyöket élvez a fejlesztésben, a csúcstechnológia biztosította szinten, vagy annak közelében zajlik az egyén és a társadalom élete. A káros következmények abból erednek, hogy a fejlett technikához, a belőle származó javakhoz az egyes embereknek, embercsoportoknak, földrészeknek nem azonos a viszonya, hanem egymástól eltérő jellegű. Nyilvánvaló, hogy az iparilag fejlett területek (USA, Japán, Távol-Kelet, Nyugat-Európa) ki tudják használni a technikai fejlődésből adódó lehetőségeket. A második világháború után felszabadított Afrikai gyarmatok a megkapott állami szuverenitás, önállóság mellett még ma sem rendelkeznek a normális gazdasági-társadalmi élethez szükséges anyagi-technikai-tudás bázissal, ezért számukra a csúcstechnológia alkalmazásának lehetősége elérhetetlen távolságban levőnek tűnik. Nemcsak a nemzetek között nagy a differenciálódás, hanem egy államon belül is nagy különbségek vannak a jövőkép alakulásában. A jó anyagi feltételek között élő osztályok a fejlődés gyors üteméhez tudják illeszteni saját tudásszintjüket, biztosítva ezzel agyagi jólétüket s az alulképzettek, a nyomor szintjén élők felzárkózása szinte reménytelennek látszik. A történelem folyamán a technikai előnyt birtoklók (nemzetek, érdekcsoportok, stb.) mindig saját előnyükre, mások háttérbe szorítására használták fel azt. Ez a törekvés ma is megmaradt és a csúcstechnológia és ezzel együtt a termelés és az abból származó haszon egyre szűkebb embercsoportok kezében összpontosul. Az emberek közötti differenciálódás kérdésének megítélése egy bonyolult történelmi, etikai, jogi, gazdasági, kulturális oknak és okozatnak a mérlegelését kívánja meg. Évszázadokkal korábban kezdődtek azok a folyamatok, amelyeket a napjainkban zajló robbanásszerű változások felerősítenek. Téves tehát egyoldalúan a XX. század végén felgyorsult globalizáció számlájára írni a fejlődés egyre gyorsuló tempójának ütemében növekvő azon veszélyt, hogy egyre szélesebb embertömegek kerülnek gazdaságilag, kulturálisan hátrányos helyzetbe. A tudományos-technikai fejlődésnek mindig voltak húzóágazatai. A napjainkban zajló robbanásnak a XIX. század második felétől a természettudományok képezték a húzóágazat szerepét. Elsősorban a matematikai módszerek, és az anyagtudomány. Alig száz éve, hogy az anyagfelépítés megismerésének első alapvető eredményeit publikálták (1900 Planck: kvantumelmélet, 1905 Einstein: a speciális relativitás elmélete, 1913 Bohr: atom-modell stb.). A XX. század folyamán nagyon mélyre hatolt a tudomány a világ megismerésében. Az új ismeretek pedig rohamos sebességgel épültek be a mindennapi technológiai gyakorlatba. Fantasztikus tudományos és termelési lehető-

séget biztosító új területek jelentek meg, mint a félvezető technika és mikroelektronika. Ezek hátán új húzóágazatok fejlődtek ki, mint a számítástudomány és technika, amelyek kiváltották az informatikai robbanást. A jövő szempontjából mindenképpen korunk egyik új húzóágazatának tekinthető a biotechnológia, amely eredményeivel betegségeket törölhet el a Föld felszínéről, megoldhatja a növekvő lélekszám mellett is az élelmezés problémáit. Nem látványosan, a laikus közvélemény elől elfedve, de az elmúlt évtizedek alatt lejátszódott fejlődésnek mindenképpen fő komponensét képezte a vezetéstudomány és a közgazdaságtudomány.

Miközben a technika, a termelés exponenciális sebességgel halad előre, sajnos az emberi tudat tömegméretekben alig változik. Elég itt arra utalni, hogy a XX. században a világban általánosan alkalmazott módszer volt a politikai kérdések megoldására egy-egy nép brutális likvidálását választani. Európában is véres indulatok feszülnek egymásnak a nemzeti, vallási különbségek miatt, s követelnek hatalmas méretű anyagi és emberi áldozatot. Napjainkban egyértelműen látható: az emberi tudat leszakadt a technika fejlettségi szintjétől.

A fejlődés egyre növekvő sebessége mellett egyre nagyobb tömegben jelennek meg az életminőséget javító, alapvetően átalakító termékek, módszerek. Példaként a kommunikáció fejlődését idézzük. Magyarországon tíz évvel ezelőtt hosszú sorok reménytelenül várták a (hálózati) telefonhoz jutást, ma a családok többségében több hálózati vonal és mobil készülék biztosítja, hogy helytől, időtől függetlenül kapcsolatot találjanak szinte a világ minden pontjával, s közben már megjelent az újabb lehetőség, a telematika. (Telematikának nevezik a telekommunikáció és az elektronikus adatfeldolgozás egyesülésével keletkezett új területet, amely lehetővé teszi az információ, az informatikai természetű szolgáltatások cseréjét telekommunikációs hálózatokon keresztül.) Ugyanilyen mértékben növekszik a környezetszennyezés, az energiakészletek kimerülése, a termelés, a népességszaporulat alakulása. Az utóbbi években egyértelművé vált: a felgyorsult fejlődés árnyoldalai az egész emberiség létét veszélyeztetik, s ezek a veszélyek rövid idő alatt, akár egy emberöltőn belül katasztrófához vezethetnek. A katasztrófához vezető robbanás előzegetei egyre határozottabban jelentkeznek a társadalomban is. Áltudományos fórumok valótlan információkkal tömegeket vezetnek félre. Nem a problémák megoldása, hanem a jobb alternatíva nélküli tiltakozás válik teljesen általánossá. Az a lehetőség, hogy ma az emberiség jelentős hányada (de kisebbik része) úgy él, hogy egy kapcsolóval pillanatok alatt fényt, melegvizet, rádiót, TV-t kapcsol be, gépek sokasága áll a rendelkezésére a nap bármely szakaszában, azt eredményezi, hogy a Földön tárolt napenergia-források (szén, olaj, gáz) kimerülnek, a jelenleg felhasználható napenergia (szél, víz, sugárzás) pedig nem elegendő az igényekhez. Az első jelentős energiamennyiséget adó, nem napenergiát transzformáló erőművek az atomenergiával működők voltak. Sajnos a tudomány nem tudta megoldani a tökéletes biztonságot és az emberi tényező felelős hozzáállását. Ma a tömegtiltakozás leállítja az atom és vízierőművek használatát, de nem látszik megoldás, ha az olajkutak, a szénrétegek elfogynak, mit tegyünk? Üres benzinkutak, feszültségmentes elektromos hálózat esetén mi lesz a városokban?

Az egyértelmű, hogy ami ma a világunkban történik, közérdek. A szakadék, aminek szélén billeg a társadalom, globalizáltan ránthatja a mélybe az emberiséget. Ma egy felelőtlenségből fakadó ipari katasztrófa - például egy mérgező anyagokat tartalmazó tároló gát szakadása - nemzeti, vallási hovatartozástól függetlenül nagy tömegek életbiztonságát semmisítheti meg. Nyilvánvaló, hogy a globalizált terme-

léshez az elmaradt emberi tudatot kell felzárkóztatni. Ez azt jelenti, hogy nagyon rövid idő alatt a XXI. század elején az emberi tudatot formáló tudományoknak, technikáknak, iparágaknak kell a fejlődés húzóágazatainak lenni. A tudományos–technikai robbanás eredményei ehhez minden lehetőséget biztosítanak. A telekommunikációs hálózatok, az információk hang–kép–írott formában szinte korlátlan sebességben és tömegben való szállítása, tárolása, hozzáférhetősége az élethosszig tartó tanulás korlátlan lehetőségeit biztosítja. Sajnos e lehetőségek valódi felhasználásának nincsenek meg a szubjektív feltételei. Maguk a képzéssel, oktatással, neveléssel foglalkozó intézmények és szakemberek idegenkednek az új lehetőségektől. Késik az adott célokra kidolgozott anyagok tömeges előállítására, a feldolgozás modern módszereinek, eszközeinek a kialakítására. A pozitív folyamatok megindultak. A távoktatás, a virtuális egyetemek, az Interneten található és máris használt lehetőségek azt jelzik, hogy megindult a tértől, időtől független tanulás. Az egész emberiség szemléletét, tudatát kell a technikai lehetőségekhez fejleszteni.

A pozitív folyamatok megindultak. A világ vezető gondolkodói létrehozták a Római Klub-ot, azzal a céllal, hogy nemzetközi összefogással adatokat, javaslatokat szolgáltatassanak a politikai, gazdasági vezetőknek, a nemzetközi szervezeteknek. A nagy világszövetségek (ENSZ, UNESCO, FAO stb.) bizottságokat hoztak létre és keresik a problémák megoldási módját, lehetőségeit. Új szemléletű államszövetségek jönnek létre. Ennek egyik pozitív példája az Európai Unió, amelynek célja az európai kultúra fenntartásának, gazdasági, államhatalmi feltételrendszerének a biztosítása. Az alapító, iparilag fejlettebb államok a bővítés folyamatába a fejletlenebbeket nem csak az elvárások felsorolásával, hanem a fejlesztés anyagi feltételei egy jelentős részének biztosításával kívánják megoldani.

Bibliográfia

- ALMÁSI MIKLÓS (1998): Üveggolyók. Az ezredvég globális játszmái, Budapest, Helikon.
- ERDÉLYI ANDRÁS (szerk.) (1999): Huszonegy tudós a huszonegyedik századról, Budapest, Tertia Kiadó.
- FÖLDES GYÖRGY – INOTAI ANDRÁS (szerk.) (2001): A globalizáció kihívásai és Magyarország, Budapest, Napvilág Kiadó.
- HAWKING, STEPHEN – PENROSE, ROGER (1999): A tér és az idő természete, Budapest, Talantum Kiadó.
- HORVÁTH GYULA (1998): Európai regionális politika. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- LÁSZLÓ ERVIN (1993): Döntés előtt, Budapest, KIT Képzőművészeti Kiadó.
- MARX GYÖRGY (2000): A marslakók érkezése. Magyar tudósok, akik Nyugaton alakították a 20. század történelmét. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SCHWEITZER ANDRÁS (1999): A gyorsaság kora, Sebességváltás. HVG XXI/35/1999/09/04 p. 66-70.
- VENETIANER PÁL (1998): A DNS szép új világa, Budapest, Kulturtrade Kiadó.
- Williams, George C. (1997): A pónihal lámpása. Terv és cél a természetben, Budapest, Kulturtrade Kiadó.